

Олексій Вертій

“ГОТУЙ НОВИХ БОРЦІВ, ХОЛОДНИЙ ЯРЕ!”

(звичаї національно-визвольних змагань
у споминах Юрія Горліса-Горського “Холодний Яр”)

Юрій Юрійович ГОРОДЯНИН-ЛІСОВСЬКИЙ (літературний псевдонім Горліс-Горський) народився 14 січня 1898 року в с. Демидівка Полтавського повіту, тепер Решетилівського району Полтавської області (за іншими даними – в Полтаві). У результаті змови московських та англійських спецслужб 27 вересня 1946 року він був підступно вбитий в Аугсбурзі (Німеччина). Військовий діяч, письменник, старшина 2-го Запорозького (збірного) полку 1-ої Запорозької дивізії Армії УНР (1919 – поч. 1920 рр.), осавул отамана 1-го (Основного) куреня полку гайдамаків Холодного Яру (псевдонім Залізник, лютий 1920 – весна 1921 рр.), організатор українського підпілля на Поділлі (1922–1924 рр.). Учасник Першої світової війни. Учасник Першого зимового походу Армії УНР. Лицар Залізного хреста.

Друкувався в журналах “Літопис Червоної Калини”, “Наш Клич”, “Вісник”, “Дажбог” та ін. Окремими виданнями вийшли такі його твори: “Отаман Хмара” (1934), “Червоний чортполюх” (1935), “Спогади” (1935), “Холодний Яр” (1937, у незалежній Україні перевидався тринадцять разів), “Ave Dictator” (1941). Автор інших публікацій.

Глибокий знавець української історії М. Грушевський наголошував на тому, що український народ, виборовши собі ціною великої крові свободу від польського панування, “необачно зв’язався з Московським царством, шукаючи його помочі проти Поляків, і московське правительство помалу поневолило його” [4, с. 115]. За тим на вільний народ накинута кріпацтво, українську старшину, козацтво, міщан і духовенство позбавлено політичних прав і свобод, заслано в Сибір. Усі прибутки і доходи контролювалися царським урядом і передавалися у царську казну, з якої фінансувалося подальше закріпачення України, нищення української мови, культури, духовності, нещадне винародовлення нації. Заборонялося не лише вивчати історію України, а й згадувати саме слово “Україна”, “щоб українці не знали, хто вони і як прийшли до такої неволі” [4, с. 115]. Тож, розуміючи автономію як право українців жити за своїми, а не чужими законами, мати свою, а не чужу владу, всі свої сподівання щодо зміни ситуації в ріднім краї М. Грушевський покладав на таку автономію в складі Росії – доти, доки банди Муравйова не залили кров’ю українців вулиці Києва і снарядом зруйнували його власний будинок.

Із Росією пов’язував відродження української нації й В. Винниченко. Як і М. Грушев-

ський, він добре розумів сутність політичного духу Росії: вже 1920 р. у “Відродженні нації” виконав досить докладний, глибокий і усебічний аналіз ідейних та політичних основ російського більшовизму й показав супротивну будь-яким формам народовладдя його природу, наголошуючи на тому, що “соціалісти” по всьому світі не тільки що підпирають владу й лад світових злочинців, а ще борються, й жагуче, люто борються й словом, і залізом, і вогнем проти тих, хто нищить той злочинний лад у себе й хоче знищити його по всьому світі [2, с. 190]. Однак і йому забракло проникливого погляду й далекоглядності, коли стверджував: “Ми одразу, без вагання, без торгування повірили в Революцію... Український сепаратизм тоді помер разом з причиною, що породила його. Українство тепер орієнтувалось тільки на Всеросійську Революцію, на перемогу справедливості, на здобуті права всякого поневоленого. За 250 років перебування в спільці з Росією українство в ці дні почуло себе в Росії д о м а, вперше інтереси цієї колишньої в’язниці стали близькими, с в о ї м и” [1, с. 42–43]. Чи справді так було? Якою ціною заплатили мільйони українців за оту смерть українського сепаратизму і причин, що його породили, за відсутність “вагань” і “торгувань”, свою наївну віру “в Революцію”?..

Проникливі, чіткі, подеколи неоднозначні відповіді на ці питання дає Ю. Горліс-Горський у своїх споминах “Холодний Яр”.

Насамперед зауважимо, що він постійно наголошує на історичній обумовленості морально-етичного вибору учасників національно-визвольних змагань кінця 10-х – початку 20-х рр. ХХ ст. І опір більшовицькій навалі в нього спричинює не тільки “дух Росії”, а й віковічні звичаї українського народу. Цинізм, жорстокість, маніакальна більшовицька ідея панування над світом, масові кровопролиття в ім’я цієї ідеї в Україні зіткнулися з виплеканими в ході історичного розвитку нашого народу культом свободи і волі, культом Роду, уваги і поваги до людської особистості, почуттям господаря на своїй землі, народо-владними основами національного укладу соціального, економічного, політичного, духовного і т. ін. буття, на підставі яких сформувався український національний характер, що й визначило зміст національної ідеї як основи єдності всіх верств і прошарків нашого народу.

Звернімося до конкретних явищ, подій і фактів, про які йдеться в спогадах Ю. Горліса-Горського, та архівних документів, що стосуються Холодного Яру. Усі вони проймають ідеєю української трудової моралі, любов’ю до землі і праці на ній, непримиреним ставленням до ледарства, відразою до наживи за чужий рахунок, будь-яких інших способів паразитичного існування. Український селянин, робітник, інтелігент постає в них як взірць моральної і духовної досконалості, сформований усім укладом національного життя. Звідси його свободолюбність, неприйняття будь-якого насильства над собою, побратимство й розуміння громади як Роду, отже й відданість їй, громадянська позиція загалом. Саме це й кличе їх у ряди борців за Самостійну Україну. “Настав час всім кращим синам УКРАЇНИ, синам волі, синам вільного трудового життя взятися за зброю. Взятися чесними, мозолисто натрудженими руками, але знайте, що не на грабунки, не на вбивство мирного населення лунає цей заклик, ні, він закликає до боротьби, до самої рішучої боротьби з насильством, з неправдою, з якою прийшли до нас комуністи, які сами робити не хотіли, а прийшли до нас, аби жити нашим трудом, аби зруйнувати все, що було збудовано в нашій житті, що було обліто нашим потом і кров’ю¹. Вони оголоси-

ли війну капіталу і воювали... перекладаючи з одної кишені в другу, себ-то набивали свої кармани грішми, які брали не тільки з буржуїв, а й з кожного бідняка, як тільки удавалось. <...> хто такі комуністи. Це лодарі, дармоїди, лидацюги, а далі грабіжники, душогиби-розбійники” [3, с. 384], – читаємо у відозві інформаційного бюро штабу загону Холодного Яру до селян і козаків від 4 червня 1919 р. У ній, як бачимо, немає натяку на оту патологічну лєнінсько-троцькістську жадобу крові, насильства і т. ін. Навпаки – вона сповнена рішучості боротьби проти них, боротьби за свої права, свободу і волю на своїй землі. Мораль і звичаї українця – це свобода, набутий власним трудом достаток, злагода в сім’ї та громаді, вільний розвиток особистості на цих підставах, її благополуччя і розквіт.

Ю. Горліс-Горський наводить неодинокі приклади формування національної та громадянської позиції різних поколінь холодоярців на підставі ідей і творчості Т. Шевченка, що також стали невід’ємною складовою світогляду українців. Скажімо, у згаданій вище відозві інформаційне бюро штабу загону Холодного Яру скеровує селян і козаків на такі константи етики Кобзаря, як воля, любов до рідного краю, здатність на мученицькі випробування в ім’я майбутнього – свого і України, побратимство, вірність козацьким звичаям, віра в остаточну перемогу і повне, вільне господарювання на своїй землі та владарювання у своїй національній державі. Цілком очевидно, що автори відозви, самі виховані на підставах Шевченкової моралі та етики, добре розуміли їх магічний вплив на козаків та селян, їх незвичайну здатність викликати дух протесту і непокори.

Прикметною в цьому плані є розповідь Ю. Горліса-Горського про сільську дівчинку Дусю, до господи батьків якої він завітав одного разу з розвідницею Олею Кравченко. Присутність Т. Шевченка, його ідей в обставинах повсякденного життя Дусі сформували не по-дитячому серйозне й глибинне сприйняття та розуміння нею навколишнього світу. У своєму підлітковому віці, побачивши, як вершниця отаман Маруся вела селом свій загін, вона твердо запевнилася, що також буде отаманом. Знала дівчинка й прізвища всіх отаманів та видатних повстанців, розуміла, що борються вони “за Україну, яку москалі “хочуть взяти до неволі”. Знала імена полеглих і що за їхні душі “треба Бозі молитися”.

¹ Тут і далі збережено мовно-правописні особливості джерела.

Що під Новомиргородом чекісти вже тричі зрізували хрест на могилі вбитих повстанців, а хтось уночі встановлював ще вищого” [3, с. 280]. Тож цілком закономірно, що Дуся всією душею і своїм дитячим серцем сприйняла “Розриту могилу” Т. Шевченка, яку декламувала широко, з відважними жестами й доброю інтонацією. Коли ж із чуттям проказала: “*Ех, якби то знайшли, що там поховали, / Не плакали б діти, мати б не ридала*”, низенько і шанобливо вклонилася слухачам, віддаючи тим самим честь Шевченкові і повстанцям.

Ще один рівень присутності Т. Шевченка у звичаєвому світі холодноярців маємо в розділі “Бий москалів – рятуй Україну!”. І юна дівчина, і стара бабуся, що йшла назустріч із горщиком у руках, і дід із люлькою біля воріт з якоюсь особливою повагою проводжають загін козаків-мельниківців, який виступає з села. В цьому шанобливому ставленні до повстанців – єдність поколінь, ґрунтована на козацько-гайдамацьких звичаях свободи та волі, на спадкоємності непокори, що виявляється в їх одноставному побажанні побити москаля-бусурмена й вертати здоровими назад додому. “Чи випадкова ця одноманітність прощання? Чи не прадідівське то добро?” [3, с. 184], – ставить Ю. Горліс-Горський далеко не риторичне запитання. І тут-таки відповідає на нього: ні! це – закономірність, це – справді прадідівське: “Хлопці варили в казанах куліш, пришкварювали на шомполах шматки сала. В гуртах тихо співали тужливо-мрійних пісень. Біля одного вогнища середніх літ повстанець із почуттям читав вголос потріпаного “Кобзаря”. Вибрав місця про Суботів, Чигирин, Холодний Яр, Гайдамаччину... **Козацькі правнуки** (підкреслено нами – О. В.) уважно слухали, розсівшись і розлігшись на землі. Слухала, здавалося, наблизившись у сутінках, і Дорошенкова гора...” [3, с. 187].

Шевченківський мотив нового вогню, що повіє з Холодного Яру, – наскрізний у споминах. Він є одним з виявів непокори ворогові, волі до життя. Характерно, що передчуття і жадання “нового вогню” охоплює всі верстви населення – дітей, батьків і дідів; повстанців і їхніх отаманів, стаючи своєрідним духовним символом часу, який об’єднує маси в цілий, живий, активно діючий національний організм.

У спогадах Ю. Горліса-Горського, розповідях В. Колісника про злочини російської Червоної армії в Україні, С. Орел про долиньського отамана С. Клепача, інших матеріалів не раз подибуємо роздуми про природу по-

братимства повстанців, усвідомлення його як нашого національного звичаю, котрий увійшов у свідомість селян, козаків та їх нащадків як невід’ємна складова їх духовного світу і світогляду загалом. Скажімо, отаман-галичанин й уявити собі не може, щоб повстанці могли діяти супроти потреб, які диктує та чи та ситуація й доля України. На його тверде переконання, кожен має діяти в ім’я Батьківщини – рішуче, самовіддано, без жодних вагань. Відтак доля України, рішучість, самовідданість, послідовність виступають тими психологічними, морально-етичними та ідейними чинниками, які об’єднують повстанців у родину, формують їхнє братерство. Тому вони одноставно підтримують свого отамана, адже кожен, як і в часи Богдана Хмельницького або ж Максима Залізняка, беручи до рук зброю, “хотів бути військом. І коли в нього вселялася віра в справу, коли він вірив у зорю свого отамана, коли той не мітингував і не питав, чого хто хоче, лише авторитетно і певно наказував, повстанець йшов за ним і ставав ідеальним вояком” [3, с. 214]. Тож зворушливе родинне почуття, почуття морального обов’язку, власної причетності до великої справи, жадання перемоги над ворогом вкотре зродилися в душі сивого селянина, який, після наради в Мошнах вийшовши зі штабу, “закоханим поглядом глянув на жовто-блакитний прапор, прикріплений на одній із гармат, що стояли на вулиці поблизу штабу” [3, с. 211]. Тому-то й інші селяни та козаки, охоплені повстанським рухом, воліли дії і дивилися на холодноярців, “як на силу, що об’єднає їх і поведе на боротьбу з москалями-большевиками” [3, с. 211], як на подиву гідну Українську Родину. З цієї ж причини й дядько Вустим із с. Скаржники не міг у лиху для України годину відсиджуватися вдома й пішов до повстанців, адже “наші всі пішли до них”, і йому тоді “буде погано”, коли не підтримає їх, не підставить побратимського плеча.

Наведемо фрагмент розповіді Ю. Горліса-Горського про підняте А. Чорнотою (Ю. Дроботківським) повстання холодноярців у Лук’янівській в’язниці, у якому їхнє побратимство підноситься до взірця морально-етичної досконалості людини, взірця її нездоланності. Коли нерівний бій в’язнів із чекістами наближався до трагічної розв’язки, “...похмурий відійшов від вікна і став у кутку.

– Ну, хто хоче від своєї, не чекістської – підходить...

Вставали і підходили по одному. Цілувалися з похмури.

– Прощай, Андрію...

– Прощай, друже! Куди хочеш?

– В чоло...

Вистрелив у чоло.

Підходить другий.

– Прощай! Куди бажаєш?

– У серце...

Вистрелив у серце.

Вистріляв усі набої з рушниці й револьвера.

А залишилось ще декілька повстанців, що не мали зброї.

– Ну, а ви, хлопці, вибачте... Погарячкували – не залишили для вас. Візьмете в нас рушниці й без набоїв кинетеся на чекістів, щоб до льоху не йти... Ну, отамани, – усміхнувся похмурий до товаришів із рушницями, – ставайте. Хай хоч раз вами покомандую. Загородній! У тебе револьвер?

– Револьвер і одна...

– Ставай проти мене, я собі теж у револьвері залишив.

Поцілувались, стали посеред коридору парами, один проти одного. Похмурий проти Загороднього, біля них – інші отамани Холодного Яру, за якими козаки-холодноярці та інші повстанці. Кожний тримав однією рукою свою рушницю, іншою – направляв цівку товаришевої рушниці собі в серце.

– Ну, готово? – радів чогось похмурий. – Увага! Живе Україна! Один! Два! Три!

Шістнадцять тіл впало на підлогу...” [3, с. 347–348].

Побратимство – це однакове розуміння національної честі та гідності, мети, смислу й цінності життя. Це однаковий вияв громадянської позиції в боротьбі за свободу і волю народу, однакове усвідомлення свого обов'язку перед Україною та її майбутнім. Це саможертвність і непокора в ім'я прийдешніх поколінь. Трагічна розв'язка повстання холодноярців у Лук'янівській в'язниці – то вияв героїзму, мужності, вірності даній перед побратимами клятві; виклик більшовицьким окупантам; втілення в життя гасла “Воля України – або смерть!” і разом з тим – вірець незламності українського духа, українського Роду, приклад для наслідування, заповіт нащадкам...

Природно постає питання: на чому ґрунтувалися такий героїзм, таке саможертвове служіння своєму народові, вірність клятві, побратимству, віра в перемогу? Спомини Ю. Горліса-Горського, інші матеріали та до-

кументи “Холодного Яру” також дають на це обґрунтовану й вичерпну відповідь. Скажімо, А. Чорнота ставить усім за приклад горців Кавказу. Він говорить, що московські кадрові старшини били в обличчя москаля, українця, поляка, але ніколи вони не сміли дозволити собі так чинити з чеченцем чи кабардинцем, адже добре знали, що “той відповість на це ударом кинджала, не турбуючись, що завтра за це його розстріляють” [3, с. 70]. Тому-то за десятки, сотні років нещадної війни московська імперія не могла зламати їх морально, бо ж “і переможені, вони гордо споглядали зі своїх гір на переможців як на щось нижче від себе і не поспішали їм прислужувати” [3, с. 70]. Про себе А. Чорнота говорив, що саме глибинне українське почуття й послідовна ненависть до ворога сформували його переконаним націоналістом, привели до лав борців за незалежність України. Цього він не приховував і під час допитів, а 16 січня 1923 р., напередодні своєї смерті, кинув прямо у вічі слідчим-чекістам: “Я – українець-націоналіст і, як такий, є ворогом советської влади” [3, с. 380]. Звернімо увагу: героєві, як і багатьом його побратимам, ще жити було б і жити – мав тільки 26 років!

Що родинні звичаї стали одним із джерел національно-визвольних змагань кінця 10-х – початку 20-х рр. ХХ ст., переконливо засвідчує й історія роду Чучупаків із с. Мельники Чигиринського повіту Київської губернії (тепер Чигиринського району Черкаської області). Ідея Самостійної України, пов'язане з нею розуміння мети, смислу й цінності життя, усвідомлення свого призначення в боротьбі за долю нації покликали славних представників цього роду Автонома Юхимовича, Василя Степановича, Дем'яна Степановича, Олексу Степановича, Петра Степановича, Семена Юхимовича, Степана Григоровича Чучупаків у ряди повстанців. Троє з них, Автоном, Василь та Петро, віддали свої молоді життя в ім'я нашої Незалежності, загинувши в боях із більшовицькими окупантами.

...Загинути на полі бою в ім'я свого народу, його свободи й волі – почесно. Адже людина в такому разі продовжує жити в пам'яті нащадків, надихає їх на героїзм, на нові подвиги в ім'я Вітчизни [5, с. 9]. “Звідси, – пише Г. Лозко, – одвічне прагнення військової верстви, в т. ч. українського козацтва, до свободи. Звідси і традиційне несприйняття зверхності над собою і повага до іншої особистості. Звідси живучість ідеї “краще смерть, ніж рабство”, якою вже тисячу років жи-

вється український патріотизм” [5, с. 4]. Чи ж багато наших співвітчизників так думають сьогодні? Чи ж багато народних обранців, бізнесменів, представників української інтелігенції, які претендують на ідейну, духовну і політичну провідну верству нації, рядових громадян України сприйняли таке розуміння мети, смислу, цінності життя, морально-обов'язку перед своїм народом як основоположні у своєму житті, у своїй громадській та політичній діяльності? На жаль, ні, бо його вогнем і мечем викорінювали з нашої свідомості царизм, а потім “комунізм”, заганняючи страх у самі кістки. А проте спогади Ю. Горліса-Горського, які викликали у співвітчизників неабияке зацікавлення, робота всіх причетних до їх видання й перевидань, насамперед членів Історичного клубу “Холодний Яр”, – переконливо свідчать, що ідеї національно-визвольних змагань українського народу відроджуються в нашій пам'яті, твердо входять у свідомість новітніх українців, дієво формують наш світогляд, життєві принципи та ідеали, і це обнадіює.

Вірність клятві, законам національно-визвольної боротьби, законам лісу – ці звичаєві підстави національно-визвольних змагань докладно висвітлює Ю. Горліс-Горський. Він пише про здатність за будь-яких обставин зберігати таємницю і тим рятувати своїх побратимів по зброї, боротися з ворогом; про повсякчасну пильність, готовність морально і психологічно підтримати товариша, подати йому руку допомоги в скруті, вселити в нього і самому зберегти віру в себе і в перемогу над окупантами; про кару за слабкодухість, зраду; про вагу вміння передбачити і попередити загрозу справі, задля якої став у ряди повстанців. Зміст цих характеристик визначається конкретними діями і вчинками героїв споминів, їхніми життєвими принципами, ідеалами, національною громадянською позицією.

Ось два діди – Шевченко й Гармаш. Здавалося б, що їм потрібно в їхньому віці? Але обидва живуть звичаями пращурів, співпраця з повстанцями, очікування боротьби з ворогом, віра в перемогу над ним пробуджує в них козацькі та гайдамацькі гени. Вірність цим звичаям наповнює життя старих глибоким змістом: своє призначення у цей нелегкий, вирішальний для України час вони вбачають у забезпеченні спадкоємності національно-визвольних ідей, у тому, щоб особистим прикладом формувати на основі спадкоємності цих ідей національні характери нових поко-

лінь українських повстанців, підтримувати незламність їхнього духу, жагу боротьби за свободу і незалежність, волю до життя.

Скажімо, дід Шевченко, колишній царський каторжанин, через усе життя проніс незганьбленими свою честь і гідність, волюбні ідеали українського козацтва. Ще на каторзі, втративши дружину, він із кількомісячною дитиною став супроти зла й неправди; виняньчив, виховав, вивчив у гімназії свою доню в душі відданості Україні, і українська справа згодом стала смыслом її життя: разом із батьком Тіна влилася в національно-визвольні змагання. Батько доставляв холоднорцям продукти, а донька була мужньою і кмітливою підпільницею-розвідником, чим старий вельми гордився. Коли ж хлопці допитувалися, за кого віддасть доньку, глибокодумно, багатообіцяючице відповідав: “Хто більше ворогів уб'є, за того й віддам” [3, с. 143].

Не міг у жорстокий час випробувань української долі сидіти вдома і майже столітній козацький нащадок дід Гармаш. У таборі повстанців він порався по господарству, доглядав коні. До останньої хвилини свого життя дід Гармаш вірив у перемогу, працював для її наближення, полишивши цей світ із твердим переконанням, що прийде той день, коли Україна стане вільною. А ще просив, щоб сини поховали його в рідному селі біля його старої – на тому місці, яке сам собі приготував.

Вірність законам лісу, законам боротьби повстанців з окупантами засвідчує і безкомпромісність холоднорців. Тут основою є перевага загальнонаціональних інтересів над особистими, здатність переоцінити свою позицію, а коли потрібно, – визнати свою помилку і прийняти єдино правильне, зважене рішення. Це вияв того високого рівня національного самопізнання й самоусвідомлення, який визначав характер національно-визвольних змагань кінця 10-х – поч. 20-х років минулого століття і який сьогодні, як не прикро, так важко відроджується, особливо серед політичних діячів та громадських рухів, значної частини молоді, засліпленої космополітичними ідеалами, чужоземними псевдорелігійними і псевдокультурними течіями, що насаджують бездуховність. Протистоянню таким згубним упливам, а водночас дієвому утвердженню в духовному світі національних ідейних та звичаєвих цінностей і мають служити спомини Ю. Горліса-Горського.

Візьмімо для прикладу трагічну розв'язку історії кохання автора споминів до Галі. Дівчина, ошукана чекістами, сподіваючись

урятувати життя Юрієві, видала імена трьох повстанців. Згідно з постановою про організаційний суд, людина, яка так учинить навіть невідомо, підлягала найвищій карі – смерті. Як талановитий публіцист, скупими мазками, через окремі місткі деталі автор передає потрясіння, викликане звісткою про те, що цю зраду вчинила його кохана. За неї він готовий був віддати свою честь – утекти з Галею з Холодного Яру, але боротьба суперечливих мотивів, драматичних почуттів завершується в його душі на користь обов'язку: найдорожча людина має померти! “Яке тут значення має твоя честь?! – пише Ю. Горліс-Горський. – Утікаючи від боротьби, чи не вбиваєш ти ножа у спину справі, яку не маєш права ставити нижче за своє особисте щастя!” [3, с. 165]. І він рішуче виконує вирок суду. Потім у відчай і собі хоче заподіяти смерть, але від цього кроку його відвертає А. Чорнота, який, співчуючи Юрієві, весь цей час пильнував за ним.

Нещадно, згідно із законом лісу, були покарані й зрадник Крамаренко та його спільник-сексот, які перекинулися на службу до ЧК, і навіть підозрілий селянин, який чи то був посланий чекістами, чи то просто забрів до лісу. Діяти так вимагали обставини, адже “ворог лише мертвий перестає бути ворогом” [3, с. 170]. Оця контрастність почуттів, внутрішніх мотивів і спонукань досить чітко вимальовує морально-етичне кредо повстанців: закон, доля нації, України – понад усе! До того ж Ю. Горліс-Горський майстерно вводить в оповідь місцеві народні легенди та перекази про козаків, про покарання ними зрадників і таким чином наголошує на спадкоємності цих звичаїв, глибше вмотивовує дії та вчинки холодноярців.

Воля до життя – невід’ємна світоглядна складова кожної загартованої в боротьбі за українську національну ідею особистості. Властива вона, звичайно, і повстанцям Холодного Яру. Це напруження всіх моральних, духовних, фізичних зусиль, спрямованих на подолання і знищення обставин, супротивних самоздійсненню людини чи колективу; це національне самопізнання й самоусвідомлення конкретної особи та різних прошарків і верств населення загалом. Закладений цей вияв волі до життя, приміром, у передсмертному закликоту отамана “Готуй нових борців, Холодний Яре!” та понурій мовчанці озброєної юрби на його похороні після бою біля хутора Кресельці, адже в ній “відчувалася величезна, грізна обітниця помсти” [3, с. 95]; у

загальному здвигові мельниківців, охоплених чутками про те, що “по всій Україні діє якась таємна організація і що весною український уряд дасть “гасло”, після чого вся Україна має повстати і винищить усіх ворогів”. У самих лише Мельниках тепер “тільки балачок, що про те “гасло”, про ті нові “треті півні”, які мають зробити щось надзвичайне” [3, с. 81].

Гідно доповнює ці настрої й В. Гордієнко, який уже двічі тікав з-під розстрілу. Тож коли втретє потрапив до рук чекістів і його знову чекала смерть, він не втрачав віри у свою щасливу долю, зверхньо ставився до ворогів і глушливо дививсь на кістляву, яка нависла над ним та Ю. Горлісом-Горським. “Знаєш, – звернувся він до побратима, – я хочу жити! А коли чоловік чогось сильно хоче, то досягне. Звичайно, коли як баран підставиш голову, то її розтовчуть. А ти твердо скажи собі: мушу втекти – і лови свою щасливу хвилю. Вона сама тобі під ноги підкотиться” [3, с. 132]. І справді, обоє знову врятувалися.

У спогадах Ю. Горліс-Горський постійно зіставляє, порівнює та аналізує дві моралі, дві істини: українську, повстанську, і чужинську, більшовицьку. Такі зіставлення та порівняння цілком природні, адже дві моралі, дві етики зішлись не на життя, а на смерть в історичному двобої, виявивши всі глибини свого змісту. Суть у тому, що повстанці борються й умирають за українську національну ідею, виразниками якої вони є. Окупанти ж чинять насильство, несуть українцям кровопролиття. Українська національна ідея – свята ідея. Загарбницький “дух Росії” – втілення найпогортворнішого, що є в людському житті. Тому-то повстанці живуть, змагаються і помирають з честю й гідністю, як і належить героям. Натомість їхні вороги постійно вкривають себе мерзотою.

Так, поблизу Райгорода отаман Петренко зі своїми хлопцями впіймали п'ятьох кам'янських чекістів. Після допиту їх повели на страту. Нерви уповноваженого “по боротьбі з бандітизмом”, здорового москаля-матроса, не витримали: побачивши кинджал, він добре зрозумів, який безславний кінець його чекає, тож, скорчившись, став благати подарувати йому життя, з усіх сил клявся, що “поїде відразу до свого “радімого” Петрограда і ніколи в Україну більше не повернеться” [3, с. 166]. Трагікомічною стала і смерть більшовицького заброди Йослика: козаки прив'язали його за ноги до вершечка молодій берізці, що росла біля мурашника, і пустили. Йослик гойдався вниз головою, втікаючись

нею в мурашине кубло, комахи лізли йому у вуха, рот, за комір сорочки, обліпили руки і ноги, а той верещав і грів руками мурашник... Безвільний і нікчемний, він не зробив жодної спроби опору чи втечі.

І подібні приклади зі спогадів Ю. Горліса-Горського можна ще і ще наводити. Зрозуміло одне: для окупантів не існує нічого святого. Вони легко торгують честю і гідністю, зате прикметна цінність для них – сліпа, рабська покора своїм зверхникам, нажива, сите і паразитичне існування, блазнювання на крові убитих ними безневинних дітей чи тих, хто всім своїм життям захищав свободу і незалежність свою і своєї нації. Потворність морального ества ворога виявляється й у садизмі, з яким він задовольняє свої звірячі потреби. Знущання над мертвими тілами, гвалтування жінок, дівчат і підлітків – то звичайна справа для ленінських “борців з бандітизмом”, адже здебільшого вони вербувалися чекістами із середовища кримінальних злочинців. Так, неофіційний уповноважений Кам’янської ЧК, відповідальний за боротьбу з повстанським рухом Сендер був колишнім каторжанином, злодієм з Одеси і фахівцем з пограбування церков. Переважно з конокрадів, які втекли від самосуду селян, складався і його відділ. Своє основне завдання “в боротьбі з бандітизмом” вони й надалі вбачали в грабежах, убивствах, гвалтуванні, підпалах тощо. Певна річ, розгул більшовицьких посіпак, прямо протилежний моральним звичаям українського народу, духовному укладові всього нашого національного життя, не лише викликав спротив широких мас, а й зобов’язував до помсти. Тому повстанці Холодного Яру не давали пощади цим “кмітливим учням тих, хто в боротьбі з ними був сильний своєю жорстокістю” [3, с. 162]. Гідна відповідь окупантам – то також наш національний звичай, який маємо шанувати й утверджувати на кожному кроці як одну з основ нашого повсякденного національного буття.

Таким чином, спомини Ю. Горліса-Горського мають спонукати нас повернутися до наших первнів – ідейних, духовних, соціальних, політичних. Саме їх, і ніякі інші, маємо розвивати й утверджувати в нашому сьогочасному житті в першу чергу, бо ж без цього ніколи не збудуємо справді незалежної Української держави, бо ж ніхто, окрім нас, їх не буде розвивати й утверджувати.

Визнаймо, що українська національна ідея, національне самопізнання та самоусвідомлення наразі не стали ще нашою життє-

вою необхідністю, потребою, основою громадянської позиції. За роки Незалежності ми не зуміли сформувати масштабності та глибини національного мислення і світогляду різних верств українського суспільства, не зуміли допомогти їм позбутися страху, перестраховництва, прищеплених сталінсько-брежнєвським НКВД–КГБ. Це й зумовило нашу роз’єднаність, відсутність цілеспрямованого руху вперед. Героям Холодного Яру, натомість, було властиве таке мислення, такий світогляд. Пригадаймо, як дід Гармаш нагадував молодим повстанцям, що “дівчата в нас козаків люблять, а не манимих синків” [3, с. 181], а отже, це був критерій оцінки здатності юнака створити повноцінну, національно свідому сім’ю, виховувати своїх дітей на звичаях козацького лицарства, козацької звитяги, а не на дрібних матеріальних розрахунках. Живучи за значно складніших обставин, вони дорожили Україною, не шукали щастя в чужих країнах, а творили свою долю, усвідомлюючи, що “від того, скільки цеглинок ворожого муру проб’ємо лезами і кулями, залежить підсумок боротьби” [3, с. 166], шукаючи способів цієї боротьби з ворогом, подеколи використовуючи його ж методи, б’ючи його ж зброєю. І яку силу волі та віру в справу слід було мати, щоб і в сталінсько-брежнєвські часи пронести їх у своїй душі, у своєму серці! А холодноярець Сидір Темний повсякчас “був упевнений у тому, що зробив правильний вибір, ставши у лави борців за Українську державу, що Україна здобуде незалежність і стане державою. У різні роки свого життя, у тому числі й у час брежнєвщини, він не раз казав дружині брата Гаврила Олександрі Темній: «Побачиш, Олександро, наступить такий час, коли ця влада щезне і буде та, за яку ми проливали кров. Україна стане вільною, і буде своя держава. Може, не діждемося ми, то доживуть твої діти чи онуки»” [3, с. 374].

Гірко розмислюючи над сьогоднішнім, мушу запитати: хтось із політиків узяв за основу програм – кандидатів у депутати всіх рівнів, кандидатів у Президенти – ідеї князя Святослава, І. Мазепи, П. Орлика, І. Виговського, Т. Шевченка, І. Франка, Т. Зіньківського, С. Петлюри, С. Бандери, Д. Донцова, М. Міхновського, Ю. Вассіяна, М. Сціборського, етику українського козацтва, Холодного Яру, вояків ОУН і УПА? Хто з них укладав свої “стратегії розвитку України” на питомих українських ідеях, цінностях? А зробити це таки доведеться, коли хочемо бути

самими собою – українським народом, українською нацією.

Держава – не лише територія, органи влади, уряди, партії й підпорядковані їм різні верстви народу. Держава лише тоді держава, коли народ підпорядковує собі органи влади, уряди, партії, використовує їх як інструменти панування нації на своїй території. Держава – це також національна духовність, національна ідея як джерело національної свідомості і народовладдя. Та чи будемо нині свою державу на цих засадах?! І що будемо?..

Злободенним є надзавдання “створити нову українську еліту, когорту мужніх, що послідовно і наполегливо відстоюватиме національні інтереси, національну честь, плекатиме національний дух. Створити і привести цих людей до влади” [3, с. 416], яке поставив в одному зі своїх виступів у Холодному Яру Р. Коваль. І щоб виконати це надзавдання, звернімося до уроків Холодного Яру: “Рад-влада остаточно губить селянство, – говорив долиньський отаман С. Клепач, – закабалює його, створює голод і злидні, а все тому, що на чолі уряду – жиди і кацапи... Якби був президент український, зовсім інша справа була б... Зараз не час сидіти і чекати, треба підняти всередині країни збройне повстання” [3, с. 401]; “Чи знаю я, – пише Ю. Горліс-Горський, – чому повстання на більшій частині України можна викликати лише тоді, як червоні приїжджають дерти “развйорстку”?.. Чи можу я знати, чому український селянин готовий боротися на життя і смерть із ворогом лише під своїм селом, найдалше під своїм повітовим містом? Далі – то вже не його діло... То вже справа Петлюри з армією, в існування і силу якої він свято вірить. Якби не те переконання, може, легше було б зробити із повстанців національне військо... Українське село готове лише збройно боронити свої стріхи, для всієї України дожидає визволителя із заходу...” [3, с. 345].

На жаль, і сьогодні наші національно-демократичні партії та рухи, їхні лідери не подолали в собі бажання за рахунок інших вищити себе і як наслідок – програли справу національного відродження, хоч, як показало Всеукраїнське повстання 2004 р., українське село разом із містом дружно вийшло на першу лінію боротьби за українську Незалежність. Та засліплені власною амбітністю, позбавлені відчуття відповідальності перед народом, “стерничі” знехтували звичаями національно-визвольних змагань українців і, м’яко кажучи, не виправдали довір’я...

Тому – готуй нових борців, Холодний Яр! Час показав, що лише спадкоємці державного воїнства, які щиро прийняли в душу і серце й послідовно сповідають ідеали та звичаї національно-визвольних змагань і готові жертвувати за них своїм життям, можуть і доведуть справу Української національної революції до переможного її завершення.

Література

1. Винниченко, В. Відродження нації. Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.) [Текст] / Володимир Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Частина I.
2. Винниченко, В. Відродження нації. Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.) [Текст] / Володимир Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Частина II.
3. Горліс-Горський, Ю. Холодний Яр. Спо-мини осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру [Текст]; [упор., ред., передм., прим., біограф. дов., дод. Р. Ковалю. 12-е вид., виправл. і доповн.] / Юрій Горліс-Горський. – Вінниця, 2010.
4. Грушевський, М. Хто такі українці і чого вони хочуть [Текст] / Михайло Грушевський. – К., 1991.
5. Лозко, Г. Українське язичництво [Текст] / Галина Лозко. – К., 1994.